

Anastazja Lisowska
Wydział Filologiczny
Katedra Współczesnej Literatury i Kultury Polskiej

Streszczenie pracy doktorskiej napisanej pod kierunkiem
dr hab. Aleksandry Chomiuk, prof. UMCS

***Wizerunki Innego we współczesnych opowieściach
polsko-ukraińskiego pogranicza***

Przedmiotem rozprawy doktorskiej jest problematyka inności zapisana w literaturze polskiej i ukraińskiej powstałej po roku 1991. Asumptem do wyboru tematu stało się założenie, iż nowe warunki polityczne, zaistniałe po odzyskaniu przez Polskę i Ukrainę niepodległości, pociągnęły za sobą konieczność zdiagnozowania relacji łączących obie społeczności. Z kolei towarzyszące zawartym w pracy rozważaniom przekonanie o konieczności czytania literatury w jej uwikłaniu w inne dyskursy (historyczny, polityczny czy kulturowy) pozwoliło spojrzeć na wydane w ostatnich dekadach dzieła polskich i ukraińskich pisarzy w ich związku z przemianami zachodzącymi w Europie po upadku komunizmu, a więc również jako na zapis stosunków sąsiedzkich.

Hasłami nadrzędnymi, a jednocześnie kluczami interpretacyjnymi w analizach wybranych dzieł literackich stały się pojęcia pogranicza i inności. W przyjętej w rozprawie perspektywie kategorię pogranicza rozumiem w sensie szerokim, czyli jako symboliczną przestrzeń spotkania dwóch lub więcej kultur. Zatem zawarte w tytule pojęcie pogranicza polsko-ukraińskiego dotyczy nie tylko terenów w pobliżu granicy państwowej, lecz jest odnoszone do wszelkiego rodzaju kontaktów przedstawicieli dwóch narodów. Inność zaś w takim ujęciu jest rozumiana jako nieodłączny i konieczny składnik pograniczności. Rozważania nad tą problematyką, wyrażoną językiem dzieł literackich, wychodzą od założenia, iż kontakt z Innym jawi się w sytuacji pograniczności jako nieunikniony i powodujący, z jednej strony, poczucie zagrożenia, zaś z drugiej – otwierający na istnienie drugiego człowieka (narodu, kultury). Wybór jednej z tych możliwości decyduje o włączeniu Innego w domenę albo „swojskości”, albo „obcości”. Z tego wynika główna teza badawcza rozprawy: inność ma charakter kontekstualny, zaś pograniczność – to sytuacja dynamiczna, zawsze postrzegana w odniesieniu do zmiennej rzeczywistości.

Obie nadrzędne kategorie stanowiące punkt wyjścia dla analiz literackich uzupełniam także o hasła szczegółowe – przestrzeń, pamięć i tożsamość – organizujące wybór utworów do opisu oraz strukturę rozprawy. Te trzy hasła stają się także podstawowymi narzędziami analitycznymi, umożliwiającymi realizację poszczególnych celów pracy: opisu literackich sposobów konstruowania „inności” w odwołaniu do kategorii mitu historycznego (w tym mitu habsburskiego i mitu kresowego), pamięci zbiorowej oraz tożsamości narodowej; analizy literackiej funkcjonalności kategorii przestrzeni miejskiej jako czynnika pamięciotwórczego; zbadania literackich obrazów pograniczności i inności w perspektywie memorystycznej, przede wszystkim w odniesieniu do pamięci o tragedii wołyńskiej z 1943 roku jako wydarzenia mającego istotny wpływ na współczesny kształt relacji polsko-ukraińskich; ukazania destrukcyjnej strony pograniczności na przykładzie dzieł konceptualizujących problem kryzysu tożsamości pod wpływem kontaktu z Innym. Dodatkowo – w zakończeniu pracy – odwołuję się do kilku utworów rejestrujących najbardziej współczesne, zachodzące w wyniku rosyjskiego ataku na Ukrainę w lutym 2022 roku, metamorfozy pograniczności i związanej z nią inności.

Układ pracy odzwierciedla realizację wyznaczonych celów badawczych. Rozważania zostały ujęte w dziesięciu rozdziałach, pogrupowanych w cztery tematyczne części. W dwóch rozdziałach części pierwszej przybliżam rozmaite koncepcje pograniczności i inności oraz doprecyzowuję, dla potrzeb rozprawy, znaczenie tych kategorii. Zestawiam także pojęcie pogranicza z kategorią Kresów, wskazując większą użyteczność pierwszego z nich w analizach literackich obrazów relacji polsko-ukraińskich. Dodatkowo prezentuję długą tradycję obrazowania tych kontaktów w obu literaturach narodowych.

W rozdziałach trzecim i czwartym, składających się na kolejną – „lwowską” część pracy, zagadnienie inności rozpatruję na przykładzie dzieł literackich odwołujących się do konkretnego miejsca, jakim jest Lwów. Wybór tego właśnie miasta został podyktowany, po pierwsze, jego położeniem geograficznym pozwalającym uznać go za ucieleśnienie pogranicza w najbardziej tradycyjnym rozumieniu terytorialnym. Po drugie, ważna też była wieloaspektowa historia Lwowa przekładająca się na jego szczególne miejsce zarówno w polskiej, jak i ukraińskiej pamięci narodowej. Literackie reprezentacje miasta opisuję na przykładzie dwóch najczęstszych obrazów: miasta-utopii oraz miasta jako pola walki.

Składającą się z trzech rozdziałów część memorystyczną poświęcam analizie literackich sposobów przepracowania pamięci historycznej. Jako punkt odniesienia

wyberam wydarzenia wołyńskie z 1943 roku jako najbardziej kontrowersyjne i problematyczne zagadnienie w polsko-ukraińskim dialogu. Analizuję dzieła ujawniające różne strategie obrazowania pamięci o tych wydarzeniach: zarówno te całkowicie negujące wersję Innych, jak i cechujące się postawą bardziej otwartą.

W ostatniej części, w trzech kolejnych rozdziałach przybliżam dzieła literackie konceptualizujące nową pograniczność, niezwiązaną z konkretną przestrzenią czy wydarzeniem historycznym, lecz powstałą w wyniku różnego rodzaju procesów politycznych, w tym globalizacyjnych. Wybrane do opisu utwory stanowią zapis różnorodnych – mniej lub bardziej udanych – sposobów przepracowywania klisz i stereotypów narodowych, panujących w społeczeństwie polskim i ukraińskim, a także diagnozują problemy z autoidentyfikacją osób wyrwanych ze swojskiego świata oraz z ich ponownym zakorzenieniem w świecie Innych.

Zakończenie pracy zawiera wnioski sformułowane w toku analiz wybranych dzieł literackich, a także jest refleksją nad utworami powstałymi w ciągu ostatniego roku, rejestrującymi zmiany społeczno-polityczne, zachodzące od momentu wybuchu wojny ukraińsko-rosyjskiej. Ta końcowa analiza jest jednocześnie spojrzeniem na literaturę jako na integralną część naszego doświadczenia rzeczywistości.

Całość zamykają wykaz skrótów oraz bibliografia. W dołączonym aneksie zamieszczam wyniki dwu przeprowadzonych przeze mnie internetowych ankiet diagnozujących współczesny stan wiedzy o rzezi wołyńskiej w ukraińskim społeczeństwie.

Anastazja Lisowska